փեցին է, որ աշակերտեց Գրիգոր Տաթեւացիի։ Թիւ 2355ը՝ 1320ին գրուած եւ ծաղկուած է Սարգիս քահանայէ. ատիկա Սարգիս Գիծակն է։ Թիւ 2360 Աւետարանը մանրանկարուած է Թորոսէ՝ որ Տարօնեցին է։ Սաղէմի այս Աւետարանը, որքան որ գիտեմ, ցարդ անծանօթ էր իբր Թորոս Տարօնեցիի գործ, Գոչեան Բուրթէլ իշխանին եւ իր Վախախ կնոջ համար գրուած եւ մանրանկարուած։

Գողարեան Սրբազան իր սովորական խղճմտութեամբ պատրաստած է այս ցուցակագրական եօթներորդ հատորն ալ, զայն ուսումնասէրին մատչելի ընելով՝ զանազան կարեւոր ցանկերով։ Այս հատորով Երուսաղէմի ձեռագրաց հաւաքածոյին կէսէն քիչ մը աւելին ցուցակագրուած եւ հրատարակուած կ՚ըլլայ, եւ հաւանաբար եօթը հատոր եւս հրատարակուի. որով Սաղէմի ցուցակը տասնեւչորս պատկառելի հատորներով գործ մը կ՚ըլլայ, այնքան անհրաժեշտ բոլոր հայագէտներուն համար։

Մենք օրտանց կորով եւ յաջողութիւն կը մաղթենք մեղուաջան վաստակաւոր Սրբազանին, որ աւարտ հանէ իր այս սկսած գործը։ Կրկին շնորհակալութիւն Կիւլպէնկեան Հայկական Մատենաշարի Հիմնարկութեան, որ իր նիւթական միջոցները տրամադրելով՝ կարելի կ՚ընէ այս բազմածախս գործին հրատարակութիւնը։

Ց. ԳԻՒՐՏԵԱՆ

* * *

ԵՐԵՒԱՆ ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՑՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

Գրեց
ՊՐՈՖ. ԿԱՐՈՅ ՂԱՖԱԴԱՐԵԱՆ

Երեւան 1975, էջ 254, քառածալ, լաթակազմ, ընկարազարդ։

Մեծավաստակ գիտնական Պրոֆ. Կարոյ Ղաֆադարեանի բազմաչխատ եւ արժէքաւոր ուրիշ եւ նորագոյն մէկ գործն է նոր ստացածս «ԵՐԵՒԱՆ – Միջնադարեան Ցուշարձանները» հատորը։ Ինչպէս միշտ, այս անգամ ալ Պրոֆ. Ղաֆադարեան մեծ խղճմտութեամբ եւ մանրակրկիտ աշխատութեամբ երկ մը է որ կ՚աւելցնէ մեր հնագիտական գործերու շարքին վրայ, շարք մը՝ որուն կարեւորագոյն աշխատութիւնները կը պարտինք անխոնջ գիտնականին։ Հակառակ իր վատառողջութեան, տառապալից հիւանդութեան, ան զարմանալի նուիրումով, անշեղ հաւատքով կը շարունակէ աշխատիլ եւ արտադրել հայկական մշակոյթի պատմութեան համար խիստ արժէքաւոր գործեր։ Իր վերջին աշխատութիւնը, ինչպէս ըսինք, գոհարներէն մին է իր երկասիրութեանց անգնահատելի շարքին։

Երեւան, որ անցեալին ժուժկալօրէն ներկայացուած է իբր հնադարեան կարեւոր հայկական ոստան մը, Ղաֆադարեանի անխոնջ նուիրման շնորհիւ գրեթէ մոռցուած աւերակներուն մէջէն կը բարձրանայ՝ իր արժանի տեղը գրաւելով հին եւ կարեւոր հայաքաղաքներու շարքին։ Հեղինակը, հակառակ իր բազմավաստակ եւ ընտիր գործին, «Առաջաբան»ին մէջ համեստօրէն կը գրէ. «Այս գրքի համար կազմած նախնական ծրագիրը շատ ընդարձակ էր եւ անիրագործելի՝ մէկ մարդու համար։ Հեղինակը ծրագրել էր Երեւանը հնագիտօրէն ուսումնասիրել համակողմանիօրէն, եւ արդիւնքը ամփոփել մի ստուար հատորի մէջ» (էջ 5)։

Երկա՛ր տարիներու վաստակ մըն է որ մեզի կը տրուի։ «Երեւան քաղաքի տեղագրական պատմութիւնը», «Երեւանի Միջնադարեան Ցուշարձանները», որոնք են «Կաթողիկէ Եկեղեցի», «Զօղոս-Պետրոս» (որուն որմանկարներուն մասին մենք ալ գրած ենք, հաւանաբար առաջինը ըլլալով՝ գոնէ արտասահմանի մէջ, ողբացեալ Արշակ Զօպանեանի Ա-ՆԱՀԻՏԻ մէջ, իմ 1931ին Երեւան եւ էջմիածին այցելութենէս վերջ), «Նորքի Կամուրջ», «Գեթսեմանի», «Կոնդի Ս. Յովհաննէս Եկեղեցի», «Կոզեռնի Գերեզմաննոցը», «Աւանի Կաթողիկէ տաճարը», (հեղինակը կը փաստէ որ «Աւանի տաճարը կառուցուել է ամենաուշը 580ական թուականներին», (էջ 65), «Աւանի Ս. Յովհաննէս եկեղեցի», «Աւանի Ս. Աստուածածին եկեղեցին», «Քանաքեռ», «Նորքի եկեղեցիները», «Զորագիւղի անապատը», «Հրազդանի հին կամուրջը», «Գէոյ մզկիթ», «Երեւանի բերդերը», «Երեւանի բնակելի հին տները», եւ այս մասը, ճոխացած է յատակագիծերով, գծագրութեամբ եւ լուսանկարներով. կ՚աւարտի էջ 101։ Հոս թող մեզի ներուի աւելցնել որ գերմանական պատկերաքարտէզի մը վրայ, տպագրուած 1725ին, կը ներկայացուի Երեւանը ուրիշ կովկասեան եւ հայկական քաղաքներու հետ։ Երեւանի այս պատկերը օրինակութիւն կ՚երեւի Շարթէնի նկարին։

Էջ 105ով կը տրուին Վիմական արձանագրութիւնները Երեւանի, գծագրութեամբ. 293 գծագրութիւնները։ Ասոր կը յաջորդէ, էջ 137, «Երեւանի վիմական արձանագրութիւնների վերծանութիւնը», արձանագրութեանց լուսանկարներուն հետ, որոնցմէ Թիւ 98 (Արձանագրութիւն Թիւ 23), վերիվայր տըպուած է վրիպակով։ Հատորը կը վերջանայ «Տախտակներ, Ցանկեր, Ցուցակներ»ով։ 2000 տպաքանակով այս արժէքաւոր հատորը վաստահօրէն շատ չուտով կը սպառի։

Այս հատորը մեզի ցոյց կու տայ պեղումներու կարեւորութիւնը՝ առանց որուն մենք ծանօթ պիտի չըլլայինք Երեւանի եւ իր անմիջական շրջանակին հնադարեան եւ կարեւոր պատմութեան, եւ գուցէ շարունակէինք խորհիլ որ անցեալին Երեւան աննշան աւան մը եղած է, քանի որ մեր մատենագրութեան մէջ, հին պատմիչներու քով, Երեւան չի յիշուիր գրեթէ։ Այսօր հնադարեան կոթողներ կ՚երեւին հոն, պեղումներէ յայտնուած, կամ հին շէնքերու քանդումէն մէջտեղ ելած։ Դէ. դարու աղիտալի երկրաշարժները կործանած են յուշարձաններ (եկեղեցի, մատուռ, աշտարակ, պարիսպ), եւ անոնց պիտանութեան պատճառով՝ ժամանակուան ճաշակով եւ կարողութեամբ վերանորոգուած են, յաճախ բոլորովին անտեսելով հին մնացորդները, եւ երբեմն նոյնիսկ վերանորոգողները կամ վերաշինողները քանդած անհետացուցած են երկրաշարժէն փրկուած բեկորներ, երբ նկատած են որ անոնց վերաշինութիւնը աւելի բազմածախս պիտի ըլլայ՝ քան թէ հարկ եղածը ի նորոյ չինել։

Պրոֆ. Ղաֆադարեան Երեւանը իր աննշան անցեալէն կը բարձրացնէ հայկական կարեւոր քաղաքներու շարքին, որուն վերջի պեղումները զայն հուչակեցին իբր մեր հնագոյն քաղաքը, գոնէ Խորհրդային Հայաստանի սահմաններուն մէջ։

Մենք երախտապարտութեամբ կը փակենք Պրոֆ. Կարոյ Ղաֆադարեանի այս մեծարժէք եւ բազմավաստակ գործը։ Կը մաղթենք առողջութիւն եւ երկար կեանք՝ անզուգական Թորամանեանի այս բոլորանուէր յաջորդին։ Ցուսանք՝ այս հատորին նման մեծարժէք նոր աշխատութիւններ շարունակէ հրատարակել՝ ճոխացնելով մեր հնագիտական գրականութիւնը։

Ց. ԳԻՒՐՏԵԱՆ

* * *

ՊԱՏՄԱԳԻՐՔ–ՑՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ ԵՒ ԳԱՒԱՌԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

Կազմեց
ԱՌԱՔԵԼ Ն. ՊԱՏՐԻԿ

Հատոր Ա., Պէյրութ, տպ. Մշակ, 1974, էջ 880, լաթակազմ։

Հայրենակցական հրատարակութիւններու շարքին, ահա կ՚աւելնայ հատոր մը եւս, որ իր ճոխ բովանդակութեամբ, խղճմտիտ պատրաստութեամբ եւ շքեղ տպագրութեամբ կու գայ հարստացնելու՝ Թրքահայաստանի մէջ գտնուող, երբեմնի մեր հայաբնակ քաղաքներու պատմութեան նուիրուած գեղեցիկ մատենաշարը։

Սեբաստացի Հայերը, ասկէ յետոյ, արդարօրէն կրնան հպարտ ըլլալ՝ «Պատմագիրք – Ցուշամատեան Սեբաստիոյ եւ գաւառի հայութեան» խորագիրը կրող

© National Library of Armenia